

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ СВІДОМОСТІ Й ПРАВОСВІДОМОСТІ

Войтов В.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті розглядається принципова сутнісно-змістовна єдність свідомості в контексті соціально-філософського знання.

Ключові слова

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІАЛЬНЕ, СУТНІСТЬ, СВІДОМІСТЬ, МОВА, ПРАВО, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ПРАВОСВІДОМІСТЬ, СУБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТИВНЕ

Вступ

Значна кількість досліджень із проблематики свідомості не може служити підставою для того, аби не ставити питання про її сутність. Це зумовлено цілою низкою причин, на які слід звернути увагу.

Перша. В українському суспільстві, включно до тієї його складової, яка зайнята в системі освіти, домінує погляд на свідомість, розроблений в рамках діалектичного матеріалізму. Проти його прав на власну концепцію свідомості нічого заперечити не можна. Але є певні застереження: вона постійно, особливо в радянські часи, реалізувалась не стільки на об'єктивно-науковій, скільки на ідеологічній основі, сумніватись в абсолютній істинності якої було просто протизаконно й тому протиправно, небезпечно. Це призвело до того, що інерція набутого, начебто єдино вірного розуміння духовного феномена продовжує діяти і в новітніх сучасних умовах. Причому, діяти навіть більш активно, іноді й агресивно, зважаючи на те, що не всі готові до, по-перше, сприйняття плюралістичної практики в духовно-пізнавальній сфері; по-друге, позитивної й неупередженої оцінки свободи слова і мислення; по-третє, самокритичності відносно недавніх власних наукових і світоглядних позицій. Потрібно також відзначити звичку насторожено ставитись до цілком виправданих новацій, які йдуть „від Заходу” та від „столичних” авторів.

Друга. Цілеспрямована ідеологічна обробка народної свідомості принципами матеріалістичного розуміння історії сформувала стійкий масовий стереотип, згідно якого свідомість – це відображення зовнішнього по відношенню до людини природного світу, а тому суспільне буття визначає суспільну свідомість. Унаслідок подібної, постійно контрольованої й підсилюваної цілеспрямованої дії відомі з часів Ф.Бекона ідоли свідомості набули ще більш потужного протипізнавального потенціалу. Додаткової ваги цим ідолам-стереотипам надавало положення про вирішальну роль народних мас в історії. В результаті досить розповсюдженою стала практика долучення мас до вирішення складних питань науково-дослідницького характеру, що не могло не призвести до прийняття відносно них занадто простих рішень, до спрощення наукових істин, омасовлення самої науки. У сфері

правосвідомості, особливо в наші дні, випрацювана раніше й заохочувана простота дає про себе знати ледь не щоденно.

Третя. Все ж головною причиною постійного звернення науковців, учених, філософів, психологів, літераторів, як не парадоксально, є її принципова невизначеність. І це закономірно, адже свідомість належить до явищ духовного порядку. А духовне за своєю сутністю і змістом безмежне й безкінечне у своїх проявах, вічне у своєму існуванні. Його не можна визначити так, як визначає об'єкт дослідження та предмет аналізу природознавство за допомогою кількісного математичного підходу, послуговуючись при цьому просторово-часовими вимірами буття. Природа духовного має якісні визначення, найперше у вигляді тих значень, які вони мають для людини не раз і назавжди, а *тут і тепер*, до того ж відносно неї особисто, а не взагалі, не для загалу.

Що стосується визначень, то вони можуть бути точними й однозначними, інваріантними лише на раціональній логічній основі. Проте людина в своїй мотиваційно-вчинковій діяльності не є раціональною істотою. Як у її природі, так і поведінці постійно присутні ірраціональні моменти, істотно значимі для неї, а не такі, від яких їй слід позбутись. Звідси та настирливість, з якою не лише видатні мислителі, але й кожен, хто шукає остаточні й достовірні визначення суцього, не задовольняються знайденим і йдуть далі у своїх пошуках абсолюту.

Четверта. Людство вступило в третє тисячоліття з наміром реалізувати ідеал громадянського типу організації суспільно-сумісного способу життя, інструментом якого має бути правова держава. Людина, як громадянин і суб'єкт такого суспільства, визнана і тому визначається як найвища цінність, носій гідності й достоїнства, які жодним чином не можна принижувати. Але ж людина є ніщо інше, як втілена індивідуалізована свідомість, тобто щось унікальне й неповторне, таке, що визнає правомірним і справедливим відповідні своїй індивідуальній сутності визначення, оскільки вони для неї є значимими і, отже, санкціоновані як її незаперечні права. Тож виходить, що визначень свідомості може бути стільки, скільки є людей, спроможних шукати у загальному щось оригінальне. Адже безпосередньо свідомість асоціюється кожною людиною з бажанням проголосити, утвердити хоча б те, що відомо їй особисто, а не те, що стало відомо від когось чи отримано у вигляді знань, хоча й власними зусиллями, але вже не оригінальних за змістом, а загальних.

Мета статті: проаналізувати феномен свідомості й самосвідомості методами соціально-філософської рефлексії.

Обговорення проблеми

Якщо поглянути на історію пізнання в цілому, історію філософії зокрема, оскільки саме в ній проблема свідомості є, фактично, центральною й провідною, можна побачити, що вона (історія) свідчить на користь сказаного вище. А саме: кожен мислитель ставив собі за мету щось додати до вже зроблених попередниками чи сучасниками

визначень. І всі вони з точки зору духовної сутності людини, як аксіоматичної й апріорної, мають право на існування. Отже, свідомість загалом є сукупна духовно-пізнавальна історія людства, яка в усякий емпірично конкретний момент історії існує і як сукупна історична пам'ять про людей, що також постійно відходить у минуле, зберігаючись у пам'яті кожної особи як її життєвий досвід.

Звичайно, історія філософії багата і на загальні визначення свідомості, але обраний нами об'єкт і предмет дослідження вимагає першочергового аналізу доробку тих мислителів (сучасних і попередників), які виходили із так званого суб'єктивно-ідеалістичного, фактично ж особистісно-психологічного, підходу до феномена духовного як такого, свідомості зокрема. Їх доробок для цілей суспільства, особливо громадянського й правового, має стати набагато важливішим, аніж концепції, що тяжіють до жорсткої наукової об'єктивності.

Головною парадигмою в гуманістичних і водночас правових визначеннях свідомості слід вважати відому тезу „пізнай самого себе”. Вона домінує не лише в античній, але також і давньокитайській та давньоіндійській філософії. Так, Пуруша – це вселенська людина. Тотожним йому є Брахман, який є атман, тобто дихання. Це означає, що космологія має антропний, людиномірний і людиновимірний характер. У „Гімні Пуруші” він визначається таким чином: „Тисячоголовий, тисячоокий і тисячоногий Пуруша” [1, 30]. Коли його розділили на частини, вийшло наступне: „Брахманом стали його вуста, руки – кшатрієм, його стегна стали вайш'я, з ніг виник шудра. Місяць виник із думки, з очей виникло сонце. З вуст – Індра і Агні, з дихання виник вітер” [1, 31]. Висновок очевидний – людина є мірою речей, їх творцем. Крім того, вона духовно єдина зі світом. Засобом духовного творення світу є мова. У „Гімні богині мови” стверджується: „Я – володарка, збирачка багатств, перша, хто розмірковує про те, що гідне жертвоприношення. Такою мене створили боги – завжди багато суцєю і багатоманітною” [1, 33]. Рівноцінною й рівнозначною відносно неї як суцєї є також мислення як першоначало суцього. Все з мислі і все і в ній. Мисль, бажаючи стати явною, набуває чітких значень, ознак, обрисів. „Вона побачила тридцять шість тисяч вогнів свого атмана, промені, складені з мислей, сформовані мислями. Вони були розпалені лише мислями, складені мислями... Наскільки велике розгортання мислі, настільки велике творіння мислі в окремому, настільки великою є мисль” [1, 59]. Маємо цілком очевидну, як зазначалось, людиновимірну онтологію: суще (*ontos*) як сутність і закон буття має винятково духовне походження. Тому об'єктом пізнання повинен бути дух, оформлюваний мовленням і мисленням у вигляді знань про всю незчисленну кількість його конкретних проявів. Цим можна пояснити постійні кількісні виміри головних категорій давньоіндійської філософії. Людина набуває властивого їй значення завдяки диханню, яке дає їй життя. „Говорячи язиком, бачачи очима, чуючи вухами, думаючи

мисленням, продовжувало воно (тіло людини – В.В.) лежати. Потім дихання увійшло в нього. Відразу ж після цього воно піднялось. Тоді всі божества, дізнавшись про верховенство дихання, досягнувши дихання як атман розуму, разом вийшли з цього тіла” [1, 202].

Маємо цілком очевидне проголошення універсальної сутності людини, тотожної у своєму бутті тому Всесвіту, який охоплює Брахман. Його якісне різноманіття охоплюється кількістю, числовий порядок якої – тисячі й десятки тисяч властивостей, які слід пізнати засобами органів відчуття, мовлення і мислення. Творення світу і його творець мають суб'єктний характер: це „тисячоголовий, тисячоокий і тисячоногий Пуруша”. Пізнання, таким чином, тотожне самопізнанню, яке, як і світотворчість, універсально-безкінечне у своїх правах. І пізнання, і творчість – це іманентні буттю способи його існування, його невід'ємні права, або ж це невід'ємне від буття право. Причому, право без лапок (не як „право”), адже Пуруша – вселенська людина, субстанційно-субстратною основою якого є дихання.

Будучи визначено-невизначеним (очевидним для буття і водночас складним у понятійних визначеннях як межах), дихання як суб'єкт світобудови здійснює своє право на створення (і пізнання) безкінечно різноманітних її модифікацій. Все, що бачать очі, про що мислить голова, куди „несуть” ноги, має бути задоволеним, адже воля – це енергія бажань („тапас” як теплота від нагріву прагнень), воля до духовно-„дихальної” єдності зі своїм об'єктом, що перебуває поза нею, право на володіння ним, право власності на нього, оскільки він є органічне інше власного „Я” кожної людини.

Тобто, воля (прана – енергія цілеспрямованої міри дихання, що стала кармою, законом поведінки) є прагнення внутрішньої потреби людини до її об'єктивації, до володіння зовнішнім об'єктом. Звідси головна проблема такого повідомлення об'єктивної правосвідомості – свобода волі, яка, по-перше, закута в тіло, обтяжена ним, по-друге, залежна від зовнішніх чинників (об'єктів), по-третє, бентежно-хвороблива, неспокійна, страждальна доти, доки не заволодіє об'єктом споживчої потреби, по-четверте, доки не виробить уміння адекватно висловити, сформулювати мисленням свої прагнення-бажання. Так, свобода волі переходить у свободу мислення, свідомість як повідомлення життєвої волі у правосвідомість, оскільки життя є право користуватись його умовами, проголошеними засобами мови.

Не можна вважати випадковим те, що тотожність свідомості та правосвідомості в давньоіндійській культурі знайшла своє підтвердження у ведичній літературі. Їх (і свідомості, і літератури) зміст і завдання: дати відомості про потреби та їх визначення-значення для людини. Це і є, з одного боку, розвиток свідомості, з іншого – правосвідомості.

На подібній духовній і водночас антропній онтології сформувалась гносеологія, яка у вигляді буддизму набула статусу найпершої світової релігії. Що ж так приваблювало в буддизмі Європу в період Нового часу?

Безперечно – його гуманістичне спрямування. Будда, по-перше, реальна історична особа, по-друге, пізнав суще і сам став із ним єдиносущим, просвітленим, по-третє, запропонував шлях до світла кожному, хто матиме волю до концентрованої зосередженості на собі самому, що дасть змогу йти *правильним* (згідно певних правил, норм) шляхом і звільнитись від суто тілесних і не прогнозованих у своїх наслідках бажань. Потенційно людина народжується як розумна й вольова істота. Розум і воля є головними атрибутами її духовності, свідомості. Але якщо до розуму можна долучитись зусиллями пам'яті, то для набуття волі цього недостатньо. Вона потребує не умоглядних визначень і зовнішніх просторово-часових обмежень, а обмежень індивідом своїх власних потреб заради відкриття нових вимірів сущого, в яких міра життя принципово інша. Будда стверджував: „Людина тоді по-справжньому вільна, коли вона скинула із себе всі ланцюги, кайдани, які приковували її дух до зовнішнього світу, природи; а коли вона позбулася цієї прихильності, вона і відчуває себе вільною” [2, 19]. Але зовнішній світ – це не тільки природа, а й інші люди також. Звідси формулювання принципу автономності кожної людини, на основі чого спільне сумісне міжлюдське співжиття може бути соціалізоване гармонійно. Воно звучить наступним чином: „Розуміючи себе самого в інших людях, ви не будете застосовувати до них насилля, не будете думати про те, що їх потрібно вбити, адже ви будете знати, що інші люди подібні до вас самих” [2, 21]. Знання якраз і трансформує свідомість-повідомлення, голос свідомості і логос правосвідомості.

Хоча давньокитайська філософія і виходила із визнання закону *дао* як першосущого, її, як і давньоіндійську, також можна вважати підпорядкованою цілям обґрунтування свідомої життєдіяльності людини. Вона носить чіткий нормативний характер: свідомість це не просто знання настанов, але й безумовне їх виконання. Згідно даосизму знання може отримати кожен: „Не виходячи з подвір'я, можна пізнати світ. Не визируючи з вікна, можна бачити природне *дао*. Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш. Тому досконаломудрий не ходить, але пізнає все. Не бачачи речей, він проникає в їх сутність. Не діючи, він досягає успіху” [3, 129]. Тобто, знання мають статус відомого для себе особисто, тому треба діяти відповідно до їх змісту, а не просто розповідати комусь про нього. Дещо іншу, хоча також самопізнавальну, концепцію свідомості маємо у Конфуція. У нього закон *дао* не тільки вияв волі неба, але й прояв духу попередніх поколінь. „Той, хто, повторюючи старе, пізнає нове, може бути наставником людей” [3, 144]. Наставляти слід лаконічними максимами і відповідною до них поведінкою. Сприйняті на слух знання ще не дають адекватної мотивації вчинкам. Ось чому „вивчення неправильних поглядів шкідливе”. Правильне ставлення до знань полягає в наступному: „Знаючи щось, вважай, що знаєш; не знаючи, вважай, що не знаєш, - це і буде правильне ставлення до знань”

[3, 144]. Такий рівень знань піднімає свідоме (свідомість) до рівня обов'язку, отже, до правосвідомості, яка, власне, „пов'язує” людей в соціально-духовне суспільне ціле – державу.

Антична філософська спадщина настільки різнобічно й глибоко досліджена, що не потребує зайвих коментарів і тлумачень. Усе ж, зважаючи на зазначені вище причини, які зумовлюють чергове звернення до феномена свідомості, зупинимось на деяких моментах.

Домінуючою тенденцією у визначенні свідомості був поділ знань, як її продукту, на темні, що йдуть від чуттєвого сприйняття, та світлі, або істинні, отримувані за допомогою пізнавального мислення. Онтологія вибудовувалась за принципом космоцентризму: людина повинна була пізнаватись як мікрокосм. На тлі такого підходу варто відзначити позицію Протагора, який „говорив, що всі продукти уявлення і всі думки істинні і що істина належить до того, що є відносним внаслідок того, що все явлене або уявне для когось існує безпосередньо відносно нього” [4, 317]. Це не просто констатація того, що свідомість є проявом людської суб'єктивності, її озовнішення, але й утвердження протилежної загальноприйнятій у ті часи, як і впродовж тисячоліть, включно до наших часів, антропоцентричної картини суспільного життя. Якщо людина міра всіх речей, то свідомість не може існувати як щось відчужене від неї. Коли ж вона відчужує у природний простір свої уявлення й думки-гадки, тоді вона не повинна ігнорувати й забувати факт присутності в докільлі людських вимірів, як це робили натурфілософи, беручи за первинне першостихії або без'якісні атоми, та „ідеалісти” з їх суто об'єктивними ідеями чи об'єктивним розумом.

Виходячи зі сказаного, Протагора можна вважати засновником гуманістично-правової свідомості. Справді, людина має право не тільки на знання істин пізнавального мислення, але також і на незнання. (Демокрит, до речі, визнавав пріоритетність знань „на думку” відчуттів). Тоді вона має можливість йти у пізнанні від себе до світу, що, власне, і має місце на міфологічному світоглядно-духовному ґрунті, на якому так плідно розквітла неперевершена антична культура, включно до правової. Світ, у такому разі, стає близьким до душевного соціуму людини, стає світом людських відносин, а вона, перебуваючи в соціумі об'єктивних природних закономірностей, отримує можливість облагородити власну суб'єктивність, її темряву світлом, так би мовити, природно-об'єктивного права. З іншого боку, безпідставно філософські концепції Сократа, Платона, Аристотеля вважати винятково об'єктивістськими. Перший, хоча й шукав відповідей на питання про загально-родові визначення розуму, але ж, по-перше, спонукав кожного зі своїх співбесідників, як і аудиторію загалом, до їх автономного пошуку, по-друге, категорії розуму суцільно саме в людських вимірах – благо, добро, честь, мужність, справедливість і т. ін. Другий фактично демократизував теорію пізнання тим, що розробляв її як теорію пригадування засобами своєрідного монологічного діалогу, або ж діалогічного монологу. Останній,

визначаючи форму першосущим началом, зовсім не обмежував свободу формотворчості для кожного, хто сам себе не обмежує в актуалізації своїх потенцій, отже, здатний до цілеспрямованої дії, яка й робить кожного богоподібним. До того ж він вперше поєднав істину, добро і красу ідеєю калокагатії, відчутної для кожного, спроможного поєднати їх у власній душі й відчути катарсис або духовне очищення. Якраз таке використання античної класики (через 1,5 тисяч років!) дало людству епохи Відродження і Гуманізму, а потім Реформацію і Просвітництво, наслідком чого стало свідоме духовне очищення Європи від багатовікового приниження з боку церкви і теократичної держави.

Що стосується власне релігійно-теологічної концепції свідомості, то вона взагалі бачить духовне і як вічне, і як відокремлене від матеріально-тілесного, приносячи йому в жертву душевні шукання і сум'яття почуттів. Для релігії свідомість це Слово як субстанція мовлення, яке, в свою чергу, є мовою і розумом самого творця. „На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно було на початку у Бога. Все через Нього почало бути, і без Нього ніщо не почало бути, що почало бути. В Ньому було життя, і життя було світлом для людей; і світло в темряві світить, і темрява не огорнула його” [5,1:1-5]. Цілком очевидно, що слово, мова в **цілому** є основою як Всесвіту, так і людини та її пізнавальної діяльності. З цієї точки зору тисячолітня схоластика і сотні доказів буття Бога є фактичним утвердженням людської свідомості, яка без такого об'єкта зацікавленого інтересу переймалась би виключно номінацією предметно-речового світу. Тому логічно, що доведення духовної сутності Бога трансформувалось в обґрунтування аналогічної сутності самої людини, яка себе саму мала зробити об'єктом пізнання, мала стати відомою своїй власній свідомості, адже право на свободу мислення стало для неї аксіоматично первинним. Воістину *cogito ergo sum*. Зі всієї когорти видатних мислителів Нового часу, виходячи з обраного предмету дослідження, зупинимось на Лейбніці та Берклі. Вчення Лейбніца про монади є вченням про самодостатню духовну субстанцію, потенційно свідому щодо сукупних відомостей, які містяться в ній. „Монади зовсім не мають вікон, через які будь-що могло б увійти туди чи вийти звідти” [6, 413-414]. Для того, аби потенційне стало актуальним, потрібно перейти від свідомості на рівні пасивного сприймання - **перцепції** – до свідомості як цілеспрямованого сприйняття й пізнання – **апперцепції**. Останню він називав свідомістю. Вона не є відображенням чогось зовнішнього, як це вважав сенсуаліст Д.Локк, а вроджена кожній людині як самодостатній монаді. Але, щоб відтворити її, потрібна концентрація уваги, тобто волі, на її внутрішньому змісті, потрібно народити в собі свою власну свідомість. „Ми в самих собі можемо спостерігати множинність у простій субстанції, якщо звернемо увагу на ту обставину, що найменша думка, яку усвідомлюємо, обіймає різноманітність у її предметі” [6, 415].

Свідомість, яка не абстрагує від людини, абсолютно тотожна її сутності, відкриваючись на шляху інтроспекції (інтроспекції). Адже враження від сприйняття навіть одних і тих же об'єктів зовнішнього світу мінливі: змінюються як самі об'єкти, так і суб'єктивний стан людини. В той же час об'єктивна і первинна монадична сутність (те, що наука нині називає генотипом чи архетипом, генним паспортом людини) незмінна. А досліджувати на науковому рівні можна лише незмінне, вічне, відокремлене від зовнішніх впливів. Для такого відкриття свідомості як самосвідомості якраз і потрібна „діяльність внутрішнього принципу, яка породжує зміни або переходить від одного сприйняття до другого і яка може бути названа **устремлінням**” [6,415]. Інакше кажучи, це свідомість на рівні духовно-пізнавальної напруги мислення – волі або ентелехії.

Сенсуалістичний принцип, згідно якого порядок і зв'язок ідей такий же, як порядок і зв'язок речей, не сприяє чіткому і виразному виокремленню специфічних, порівняно з тваринами, властивостей ентелехії (духовної енергії) людини. Вона в тому, що люди можуть розвинути в собі теоретичний, уможлядний рівень пізнання, оскільки емпіричний єднає і ріднить їх із тваринами. Насправді ж „пізнання необхідних і вічних істин відрізняє нас від простих тварин і дає нам володіння **розумом** і науками, підносячи **нас** до пізнання нас самих у Богові. І ось це називається у нас розумною душею або духом”[6, 418]. Богоподібність людини, таким чином, не тілесно-фізіологічного, а метафізичного, трансцендентного характеру: людині властиві „**могутність**, яка є джерелом усього, потім **знання**, яке містить у собі всю різноманітність ідей, і, нарешті, **воля**, яка призводить до змін або створення, відповідно до начала, найкращого” [6, 421].

Маємо фактичну структуру свідомості: розум, дух, могутність як напруга духу розуму, знання, нарешті, воля як духовна цілеспрямована життєтворча діяльність.

Вчення Лейбніца про монади цілком виправдано можна вважати теорією обґрунтування людини як автономного, самодостатнього й самоцінного суб'єкта правового громадянського суспільства. Це – громадянин, підданий своїй власній монадичній свободній волі, а не суб'єктивному свавіллю монарха, чиїм вірнопідданим він був за умов феодального середньовіччя, або ж власної афективної волі. Єдина умова: монадична (громадянська) свідомість має бути прояснена і просвітлена **апперцепцією** – цілеспрямованою самопізнавальною волею, сконцентрованою увагою (і, відповідно, повагою) на щонайменших мінімальних душевних коливаннях, що фіксуються певною синонімічно-семантичною лексикою, засобами якої конститується субстанційна основа людини у всій своїй різноманітності. Знаючи себе, перестаєш бути тільки суб'єктивною, хворою на суб'єктивізм істотою, але й утверджуєш суб'єктність суб'єктивно-душевних схильностей, засобами доброї волі соціалізуєш їх духом цілеспрямованості, досягаючи соціуму загального, яким є розум як душа Всесвіту, душа самого Бога. Отже,

стаючи на шлях апперцепції, стаєш, по-перше, адекватним (відповідним) монадично-моністичній соціальній сутності світобудови, по-друге, відповідальним за власні дії, адже загально-родове суще завжди судить правосудно, правосвідомо.

Цікавим, несправедливо розкритикованим В.Леніним, а тому викинутим із наукового й гуманістичного вжитку, як у СРСР, так і за інерцією ще й дотепер, є погляд Д.Берклі на структуру свідомості. Він зовсім не заперечував наявності об'єктів сприйняття поза самими сприйняттями. Але вважав, що поруч і над ними існує суб'єкт, який сприймає їх і робить відповідні для цього дії. „Ця пізнавальна діяльна істота є те, що я називаю **розумом, духом, душею** або **мною самим**. Цими словами я позначаю не одну із своїх ідей, але річ, цілком відмінну від них, у якій вони існують, або, що те ж саме, якою вони сприймаються, оскільки існування ідеї полягає в її сприйманості” [7, 171-172]. Ідея, яка з'єднує в одне ціле сукупність вражень сенсуалістичної свідомості, це розумне поняття, або ж поняття розумної теорії, дух як розум і як поняття.

Тобто, справа не в суб'єктивному ідеалізмі, а праві людини на легалізацію власної суб'єктивності, від чого один крок до її трансформації в суб'єктність, тотожну органічній цілісності самодостатнього індивідуума. Свідомість – це не лише мислення, яке саме свій пізнавальний матеріал бере зі сприйнятого мовленням, слова якого і є ідеї об'єктів сприйняття. Причиною самих ідей (в контексті Нового часу вони означали не відбитки у свідомості зовнішніх речей, а душевно-тілесні випромінення, „истечения” від самосприймання, самосприймання уяви і уявлення, хотіння, пригадування, інакше кажучи, від самопочуття й самовідчуття) він вважав „безтілесну уявну субстанцію, або „дух”. Ось чому слова „воля”, „душа” „ум” і „дух” позначають не різного роду ідеї чи взагалі будь-яку ідею, а щось дуже відмінне від ідей, що не може бути подібне до ідеї або презентоване нею, оскільки воно діяльне”[7, 183]. Більше того, воно самодіяльне, вільне у своєму виникненні й функціонуванні від жорсткої лінійно-однозначної залежності від зовнішніх речей та їх ідей.

Пересічна людина не зобов'язана у своїй повсякденній життєдіяльності бути мислителем. Тому Берклі, а після нього і Кант, і Фейєрбах, і всі представники так званих ірраціоналістичних філософських напрямків психологізували та індивідуалізували зміст своїх вчень, діючи за давньолатинською максимомою, згідно якої „*потрібно мислити як вчені, а говорити як натовп*”, інакше досить розумні теорії приречені на статус постійно відчуженого трансцендентного знання, яке лише обурює народ і відокремлює від нього інтелектуальну еліту.

Чому вченим потрібно знати не тільки об'єктивні істини, які дає їм природознавство, але й мову, якою говорить народ? Тому що це, по-перше, стихія безпосередньої всезагальності духу, який маніфестує і

конститууює себе саме таким чином; по-друге, мовлення і є арсенал свідомості, з якого мислення може абстрагувати свої висновки, але не для перетворення мовлення в мислення, а для просвітлення мови її власним розумом, оскільки вона функціонує в універсальних і багатоманітних формах народної душі, які певним чином затемнюють розум, породжуючи непорозуміння; по-третє, мислення, сприйняте народом, має перспективи розумності не на шляху спрощення своїх схем, а на шляху надання визначально-світоглядним словам і термінам народної мови, народної свідомості всезагального статусу, що можливо тоді, якщо їх зміст ніколи не покидає сферу людського самопочуття і самопереживання, ідеями („духами”) якого вони, як зазначалось, і є; по-четверте, тільки такою якістю мовленого мислення можна припинити, послабити природне етнічне начало, завжди готове на сприйняття іншого як чужого й ворожого, що на тлі сучасного космополітично-поліетнічного суспільства набуває вирішального значення.

Повертаючись до Берклі, слід зазначити, що, як релігійний християнський філософ, він якраз і відстоював право кожної людини, подібної Богу в своєму розумі, мати розумну свідомість, мати право на визнання суспільством своєї свідомості як правосвідомості. Людина більша того, що вона сприймає, адже цим вона утверджує буття об'єктів, а не своє власне. Людський вимір сприйняття в тому, що людина „як душа або дух є активна істота, існування якої полягає не в тому, що її сприймають, а в тому, що вона сприймає ідеї і мислить” [7, 238]. Інакше кажучи, свідомість звичайної людини, сприймаючи ідеї добра, зла, справедливості, гідності і т.п., є правосвідомістю, яку слід розвинути до понятійно осмисленого розуміння, але не йти в абстрагуванні, формалізації та ідеалізації далі тієї межі, за якою вона відчуває себе приниженою.

Видатний мислитель ХХ ст. М.Гайдеггер відзначав: „Ми самі за допомогою свого мислення повинні піти назустріч тому, на шляху до чого знаходиться філософія. Наша мова має відповідати тому, що звертається (волає) до філософів” [8, 119]. Отже, мова філософії має зробити об'єктом свого дослідження і використання народну мову, яка завжди промовляє й повідомляє про життєво необхідні потреби, а не потреби в пізнанні загально суцього. „дар мови відрізняє людину, тільки й роблячи її людиною. Цією рисою окреслена її сутність. Людина не була б людиною, якщо б їй було відмовлено в тому, щоб говорити, - безперестанку, всеохоплююче, про все, у багатоманітних різновидах і в більшості випадків засобами „це є те”. Оскільки забезпечує все означене мова, сутність людини вкорінена в мові” [9, 259].

Природовідповідна сутність людини й народу стверджується, найперше, у системі мовлення. Всесвіт „промовляє” світлом і простором фізичних полів, концентруючись для людини в звуковому електромагнітному полі – мовленні. Тому наука, пізнаючи природу фізичних полів, пізнає не що інше, як мову світу засобами власної мови.

Всі відомості про світ і є його та людини свідомість, духовність, енергія, яка в перекладі з грецької мови означає діяльність, здійснення, а мовою фізики означає напругу поля, завжди спрямовану на щось, отже, доцільну й цілеспрямовану. Сказане найбільше стосується філософії, поза як вона переймається пошуком першосущого та його обґрунтуванням. У суто людському вимірі вона „існує в мелодії відповідності, налаштованої на голос Буття сущого. Ця відповідність є якесь мовлення, Воно знаходиться на службі у мови. І мислення, як відповідність, знаходиться на службі у мови. Ось чому... без достатнього осмислення мови ми ніколи по-справжньому не знаємо, що таке філософія як зазначена відповідність, що таке філософія як особлива манера розповіді” [8, 122-123].

Отже, людина, маючи **відомості, знання** про Всесвіт, утверджує власну світовідповідність засобами **свідомості** («сознання»). Інакше й бути не може, адже головний і вихідний принцип світобудови – „подібне творить подібне”, яке тільки й можна пізнати як подібне собі, а не як щось зовнішнім чином протиставлене. „Про духовне достоїнство зобов’язаний судити дух”(Сенека), а він у всіх своїх проявах однорідний і єдино сутнісний.

Свідомість не можна визначити через обмеження її функціональної дії, через „определения”. Звужує свідомість і суто гносеологічне визначення через протиставлення матерії, як це пропонує діалектичний матеріалізм. Головне, очевидно, не у визначенні свідомості, а в розумінні її змісту та тому значенні, яке вона має для людини, яка, як ми намагались показати, і є сама втілена й одухотворена свідомість, є самосвідомість. М.Мамардашвілі, визначаючи свідомість як „свідомість уголос”, зазначав: „...свідомість – це досить дивне явище, яке є і яке в той же час не можна вхопити, представити як річ. Тобто, про неї принципово не можна побудувати теорію. ...Тому філософії залишається лише один спосіб міркувань про подібного роду явища. Про них можна говорити або міркувати, тільки використовуючи опосередковану, побічну мову описування” [10, 3].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що **свідомість**, головним чином, **це проголошення людиною своїх власних життєвих вражень, прагнень і бажань, а не тільки відображення зовнішнього середовища**, яке виступає відносно неї і них лише засобом їх задоволення. Саме ця залежність від об’єктів задоволення спонукає людину до озовнішення змісту прагнень і потреб, до утвердження правди і справедливості, до правомірності претензій на життя, адже вона, на відміну від усіх інших живих істот, не отримує від народження необхідного й достатнього захисту, хоча і є єдиною у світі самодостатньою на мікро космічному рівні істотою. **Свідомість – це духовна енергія цілеспрямованої волі**, яка допомагає людині

засобами мови у всіх її фізично-польових модифікаціях не просто проголосити й за маніфестувати свої потреби і бажання, але й виробити способи взаємодії з іншими людьми, щоб на цій основі мати можливість діяти на об'єкти природи задля їх задоволення.

Актуально свідомістю є все те, що відомо кожній окремій людині, людству в цілому. *Потенційно* свідомістю є вся можлива інформація, яка міститься в десятках мільярдів нейронів її головного мозку і може стати відомою в перспективі подальшої історії. Свідомість є категорією духовного життя суспільства, в основі якого постійна, отже, закономірна суперечність актуально необхідного і потенційно можливого, яка і є властивою їй напругою. Завдяки цій напрузі здійснюються людські бажання, потреби, інтереси, а дух як ядро свідомості набуває діяльно-практичного статусу, стаючи для людини дійсністю її самої.

Перспективи подальших досліджень

Українське суспільство поставило перед собою досить складні завдання. Адже побудувати громадянське суспільство і правову державу, маючи в своєму історичному досвіді лише досвід тоталітарно-авторитарних суспільств, маючи народну свідомість, яка багато в чому є неправовою, індивідуалістично-анархістською, досить агресивно налаштованою проти держави як форми та інструменту управління суспільством, складно. Не можна за декілька десятиліть пройти той шлях, які сучасні цивілізовані народи проходили тисячоліття. Проте є засоби суттєвого скорочення такого шляху. Він полягає в органічному поєднанні історико-філософського та соціально-філософського знання зі змістом правосвідомості. Якщо підійти до системи освіти, як загальної середньої, так і вищої, можна знайти способи ефективного поєднання філософської свідомості з правосвідомістю. Саме це має досліджувати як соціальна філософія, так і філософія освіти як її методологія.

Джерела

1. Древнеиндийская философия. – М.: Мысль, 1972. – 271 с.
2. Будда. – Мн., 1998. – 320 с.
3. Древнекитайская философия. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – 363 с.
4. Антология мировой философии. – М.: Мысль, 1969. – Т.1. – 936с.
5. Библия.
6. Лейбниц Г. Сочинения. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 636 с.
7. Беркли Д. Сочинения. – М.: Мысль, 1978. – 556 с.
8. Хайдеггер М. Что это такое – философия? – Вопросы философии. – 1993.- № 8.
9. Хайдеггер М. Время и бытие. – М.: Мысль, 1993. – 732 с.
10. Мамардашвили М. Сознание как философская проблема. Вопросы философии. – 1990. - № 10. – С.3-17.

Стаття надійшла 17.05.2006 р.